

ȘTEFAN PASCU (1914-2014)

Istoricul și Profesorul Ștefan Pascu s-a format în ambianța istoriografică existentă în Clujul celui de al doilea deceniu interbelic. Se constituiseră, în principalul oraș al vechii Transilvanii, după Unirea din 1918 și – ca o consecință a acesteia – înființarea Universității românești de aici, în anul 1919, veritabile școli științifice, care au gravitat în jurul Catedrelor universitare și al institutelor de cercetare științifică atunci create. Încadrate cu profesori și cercetători formați, la rândul lor, în mari centre universitare și științifice din Europa începutului celui de al XX-lea secol, catedrele și institutele Universității din Cluj au asigurat aici, în perioada interbelică, o viață științifică și academică de nivel înalt. Era mediul științific și universitar cu largi legături în plan științific și cultural cu ceea ce constituia nivelul superior în domeniile respective din Europa deceniilor interbelice.

Contactul cu centrele occidentale de cercetare științifică din domeniul științelor umanistice era întreținut deopotrivă prin Școlile Române de la Roma și din Franța, înființate în 1922 prin eforturile academicienilor profesori Vasile Pârvan și respectiv Nicolae Iorga. Membrii acestor școli, bursieri ai Statului Român recrutați din cele patru universități ale României de atunci – București, Iași, Cluj și Chișinău – s-au format din punct de vedere științific la cel mai înalt nivel și au prestat în deceniile următoare o activitate științifică și universitară superioară.

Între cei care au frecventat aceste Școli se numără și Ștefan Pascu.

Născut la 14 octombrie 1914 în Apahida (jud. Cluj), din părinți țărani, a rămas de mic copil orfan ca urmare a primei conflagrații mondiale. Părintele său, Ion, plecat pe front în vara anului 1914, și-a văzut primul fiu, pe Ștefan, abia în prima permisie militară, în 1916. După întoarcerea pe front a căzut în luptele duse de românii ardeleni pentru o cauză străină lor.

În 1922, Ștefan Pascu începe să urmeze clasele primare și apoi gimnaziale în satul natal, în 1929 pe cele liceale la Cluj, unde între anii 1934-1938 va fi student al Universității „Regele Ferdinand I”, avându-i ca profesori pe academicienii Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Alexandru Lapedatu. Încă student fiind, profesorul său Ioan Lupaș, pentru a-l sprijini material, l-a angajat ca ajutor de bibliotecar la Biblioteca Institutului de Istorie Națională creat în 1920, cel mai vechi institut din domeniul Istoriei dintre cele existente până astăzi în România. S-a cufundat în lecturi istorice, în

studiarea colecțiilor de documente din Biblioteca Institutului, pe care ctitorii și codirectorii instituției au întemeiat-o contribuind, în mod substanțial, la creșterea fondului ei de carte și de periodice.

Începând din anul 1936 publică primele sale studii istorice, găzduite de reviste de cultură și științifice din Cluj. Ele priveau problematica Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania, rolul conducătorilor românilor din Câmpia Transilvaniei în luptele pentru eliberare națională și socială din acele momente istorice cruciale, precum și mișcarea națională a românilor transilvăneni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Tânărul istoric Ștefan Pascu a fost selectat, după regulile de atunci, de Universitatea din Cluj, pentru a deveni membru al Școlii Române din Roma. Vremurile pe continent, precum și în țară, deveniseră însă tulburi: izbucnirea celui de Al Doilea Război Mondial în 1939, dezmembrarea României în vara anului 1940, răpirea unei părți din Transilvania de către Ungaria horthystă, între care și satul natal și orașul Universității sale, nevoită să se refugieze la Sibiu, nu l-au putut opri pe tânărul studios din drumul ascensiunii sale.

Datorită împrejurărilor complicate din punct de vedere polițienesc și militar ivite după Dictatul de la Viena din 30 august 1940, Ștefan Pascu și arheologul Dinu Adameșteanu ajung cu întârziere la Roma, încât Directorul Școlii Române de aici este nevoit să solicite Ministerului Educației Naționale, în martie 1941, ca celor doi să le fie acordate retroactiv bursele cuvenite pentru perioada de la începutul stagiului lor roman.

Cercetările sale de modernistică din anii anteriori, datorită accesului mai dificil în arhive, vor trece pe plan secund, pentru a face loc celor de medievistică. Urmează cursurile Școlii de paleografie de pe lângă Universitatea Gregoriană din Roma propuse de Pietro Fedele.

La Roma a descoperit manuscrisul lucrării lui Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, Domnul Țării Românești de la sfârșitul secolului al XVI-lea, pe care l-a prelucrat și editat în 1944 la Sibiu, lucrarea ca atare constituind teza sa de doctorat susținută la profesorul său, Ioan Lupaș.

După întoarcerea de la studiile și cercetările efectuate la Roma, profesorul Ștefan Pascu și-a continuat activitatea științifică și didactică la Institutul de Istorie Națională din Cluj și la Universitatea românească a Transilvaniei, revenită și ea la Cluj în vara anului 1945 din refugiul sibian.

În consecință, profesorul și istoricul Ștefan Pascu avea să datoreze mult celor două instituții, Universitate și Institut, și să țină mult la ele. Parcă mai mult la Institutul de Istorie, în cadrul căruia și-a început cariera de cercetător și unde se va refugia atunci când era „alungat” din Universitate, fiind considerat un „element necorespunzător din punct de vedere ideologic”.

Prima dată s-a întâmplat în anul 1952, când a fost clasat drept „istoric naționalist”, iar pentru faptul că făcuse studii la Roma, într-un Occident blamat atunci, a fost scos de la catedra universitară. La Institut, arondat atunci Filialei din Cluj a Academiei Române create în 1949-1959, a „muncit” pentru câte 50 de bani plătiți pe o fișă-regest a câte unui document medieval, acestea fiind apoi introduse în colecția de *Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania*, publicată în mod cu totul abuziv sub numele lui Mihail Roller, ideologul timpului. Și-a asigurat astfel întreținerea sa și a familiei sale.

În „obsedantul deceniu” – anii '50 ai secolului trecut – istoriografia română, ca de altfel știința română în general, trecea printr-o mare criză, provocată de regimul comunist instaurat în 1948, la adăpostul trupelor sovietice rămase în țară după încheierea celui de Al Doilea Război Mondial. Apariția publicațiilor științifice de până atunci a fost brutal întrerupă, asociații și societăți științifice desființate, Academia Română însăși fiind „reorganizată” și „transformată” în academie de științe a Republicii Populare Române. O sesiune de comunicări și referate „științifice” era organizată în 1952, textele acestora fiind publicate în două volume masive, care trebuiau să constituie model pentru viitoarelor cercetări din domeniul științelor istorice și în cuprinsul cărora nu se mai găseau numele vechilor istorici deveniți indezirabili.

În asemenea împrejurări, refugiindu-se la masa de scris, istoricul Ștefan Pascu a elaborat o consistentă lucrare monografică privind *meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*. A întâmpinat serioase dificultăți la publicarea ei, manuscrisul fiind trimis de la o instituție la alta – dintre cele care atunci diriguiau și „răspundeau” de destinele științei românești, îndeosebi al celei

istorice, în pofida problematicei abordate în lucrare, înscrisă de altfel pe direcțiile de cercetare științifică susținute chiar de noul regim politic. Aceasta fiindcă nu fenomenul istoric reconstituit, importanța și semnificația lui primau, ci statutul cercetătorului care elaborase lucrarea în cauză, dacă el era socotit „demon” sau nu de a publica sub nume propriu rezultatele investigațiilor sale științifice. Publicată în cele din urmă, după numeroase memorii adresate forurilor de decizie ale vremii și întâmpinări cu privire la „obiecțiile” ce i se aduceau, lucrarea avea să constituie un eveniment istoriografic pentru acel timp.

În anul 1959 era decăzut pentru a doua oară din rangul universitar, invocându-se aceleași motive. Istoricul și Profesorul și-a continuat însă cu și mai mare cerbicie munca de cercetare științifică, revenind în anii următori în viața universitară și academică, fiind pe rând investit în funcțiile de decan (1962-1968) și de rector al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj (1968-1976), de director al Institutului de Istorie din Cluj-Napoca al Academiei (1974-1990).

Meritele sale științifice aveau să fie recunoscute prin alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române (1963) și apoi ca titular al celui mai înalt for științific și de cultură român (1974).

În funcțiile de conducere din domeniile universitar și de cercetare cu care a fost investit s-a străduit să promoveze principiile calității, ale competenței, profesionalismului și performanței științifice. Numeroșii săi elevi, studenți și doctori în istorie cărora le-a călăuzit pașii în educarea și formarea științifică și didactică, pe care i-a sprijinit să-și publice rezultatele științifice, i-au fost în general recunoscători pentru îndrumarea de care s-au bucurat din partea Profesorului și Istoricului. Au beneficiat de aceasta istorici și profesori de istorie din toată țara, recomandarea sa din acel timp contând foarte mult. Și-a asumat conștient această responsabilitate, cu riscul datorat acelor vremuri, pentru care fapt avea să fie etichetat ulterior, de câțiva nerecunoscători, drept colaborator al unui regim din cauza căruia suferise el însuși în mai multe rânduri.

Au survenit și alte momente și împrejurări exterioare domeniului științific, care au afectat însă finalizarea pentru tipar a cercetărilor istorice întreprinse de istoricul Ștefan Pascu, toate provocându-i multă amărăciune și chiar consecințe defavorabile asupra traseului activității sale.

Astfel, o amplă monografie istorică dedicată mișcării naționale românești și desăvârșirii statului național unitar român în 1918, proiectată să vadă lumina tiparului la Semicentenarul Unirii, în 1968, avea să fie masiv ciuntită de cenzura comunistă. Lucrarea se găsea în corectura finală pentru tipar, când în august 1968 trupele a cinci state din Tratatul de la Varșovia invadeau Cehoslovacia. Instrucțiuni grabnice erau transmise de numita Direcție a Presei din București oficiului de cenzură din Cluj în privința tuturor tipăriturilor. Monografia privind *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia – încununare a ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român* avea să fie serios amputată atunci, din volum fiind eliminate capitolele dedicate unirii Bucovinei și Basarabiei cu România din anii 1917-1918.

Apoi, *Atlasul istoric al României*, apărut în mai multe ediții în anii '70 ai secolului trecut, avea să stârnească protestul oficial al URSS, care prin Ambasada de la București a intervenit pe lângă autoritățile române pentru a-l retrage de pe piață, din circulație. Cu acel prilej coordonatorul lucrării, profesorul Ștefan Pascu, ajunge să fie hărțuit de instituțiile însărcinate să vegheze asupra apariției unor astfel de lucrări, fiind nevoit să evite călătoriile de natură științifică în URSS.

Profesorul Ștefan Pascu avea să trăiască, în 1989, un alt moment dureros, când unii dintre colaboratorii săi s-au dovedit nerecunoscători.

S-a pensionat din învățământul universitar la 1 ianuarie 1990, continuând să conducă, până în anul 1994, ca președinte, Filiala din Cluj-Napoca a Academiei Române.

S-a stins din viață la Cluj-Napoca, în ziua de 2 noiembrie 1998. A fost condus pe ultimul drum de colaboratorii săi, de cercetătorii științifici și de profesorii de istorie pe care i-a format, fiind înmormântat în Cimitirul Central din Cluj-Napoca, pe alea marilor personalități clujene.

Preocupările științifice ale istoricului Ștefan Pascu au luat în considerare problematica istoriei moderne mai întâi și apoi a celei medievale a Transilvaniei, mergând pe urmele profesorului său, Ioan Lupaș. Acestora le-a adăugat istoria istoriografiei românești și, în ultimele trei decenii de activitate științifică, problematica demografiei istorice.

A debutat în istoriografia română cu articole și studii privind revoluția românilor din Transilvania de la 1848-1849 și asupra mișcării politico-naționale românești din provincia intracarpatică de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Figurile unor fruntași politici români din epoca modernă și mișcarea memorandistă din 1892-1894 le-a reconstituit pe baza unui material documentar-istoric cules din arhive și biblioteci, din presa vremii, fiind bunuri câștigate ale istoriografiei române.

Studiile și cercetările efectuate în Italia, pe durata cât s-a aflat la Școala Română din Roma, deși erau anii grei ai războiului mondial și satul său natal și însăși Universitatea din Cluj căzuse în teritoriul răpit de Ungaria hortystă prin Dictatul de la Viena din 30 august 1940, i-au permis descoperirea unor importante izvoare istorice privind epoca voievodatului Transilvaniei (secolele XIII-XIV). Pe baza lor va redacta studiul *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII-XIV*, publicat la Sibiu în anul 1945. Textul materialului documentar-istoric referitor la această perioadă istorică, adus în țară, va fi inclus apoi în colecția de *Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania*, editată în anii '50 ai secolului trecut la Editura Academiei, prin care erau puse bazele corpusului de documente medievale ale istoriei României.

În anii imediat postbelici, Ștefan Pascu apare preocupat de istoria mișcărilor sociale, a răscoalelor țărănești din Transilvania îndeosebi. Intellectual de extracție rurală, părinții săi fiind țărani dintr-un sat apropiat de orașul Cluj, avându-și casa în vatra veche a Apahidei, unde ceilalți membri ai familiei își continuau viața cotidiană, nu și-a uitat înaintașii, străduințele lor de emancipare socială din trecut. A reconstituit, în lucrări și în monografii speciale, istoria răscoalei țărănești de la Bobâlna, a celei din 1514, precum și a răscoalei lui Horea din anii 1784-1785. Sunt lucrări elaborate după 1946, în contextul în care – recunoștea însuși cercetătorul – istoria socială, a celor mulți, trebuia pusă de asemenea în lumină. Istoria socială a marilor răscoale și mișcări țărănești din Transilvania medievală și modernă aveau să fie reconstituite în studii și lucrări cu caracter monografic. A contribuit la închegarea colectivelor de editare a documentelor referitoare la Răscoala lui Horea din 1784-1785 și la Revoluția din Transilvania din anii 1848-1849, colective care continuă și astăzi, în cadrul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române, depistarea, pregătirea pentru tipar și editarea volumelor din aceste trei mari colecții de izvoare privind istoria națională.

Direcțiile de cercetare pe care s-a înscris activitatea științifică a istoricului Ștefan Pascu au privit, în principal, istoria voievodatului Transilvaniei, cu instituțiile și ridicările sociale din Evul mediu, mișcarea națională a românilor din Transilvania și desăvârșirea statului național român în anul 1918, istoria istoriografiei românești și respectiv demografia istorică.

Instituția voievodatului Transilvaniei, evoluția ei istorică, social-economică și etno-demografică au constituit problematica unei cercetări științifice îndelungate, încheiate între anii '70 - '80 ai secolului trecut prin publicarea a patru volume consistente la Editura „Dacia” din Cluj-Napoca. Niciun istoric român n-a consacrat o cercetare de asemenea anvergură problematicii respective, acelei instituții, nici până atunci și nici de atunci încolo. Lucrarea ca atare rămâne o reconstituire de amplă dimensiune, model pentru studierea unei instituții de sorginte românească, a cărei individualitate s-a putut păstra sub regate și imperii înglobante.

Răscoalele țărănești din Transilvania medievală, cea de la Bobâlna din 1437 și cea de sub conducerea lui Gheorghe Doja din 1514, ca și cea condusă de Horea din anul 1784 și-au găsit tratarea în numeroase studii elaborate și publicate de Istoric.

Prin cercetările întreprinse asupra mișcării politico-naționale a românilor din Transilvania era reconstituit un segment important din istoria românilor transilvăneni, prin care era prefațat marele efort al acestora din anii 1917-1918 de desăvârșire a statului național român. Și aici, ducea mai departe, în noile condiții de documentație istorică, preocupările științifice ale profesorului său, Ioan Lupaș, finalizând printr-o amplă monografie istorică apărută la Semicentenarul Unirii din 1918 (1968), reluată în două volume două decenii mai după aceea, la împlinirea a 70 de ani de la marele moment istoric românesc, o investigație științifică de durată.

Istoriei istoriografiei române i-a consacrat numeroase studii, începând de la Alexandru Papiu Ilarian și până la marele istoric Nicolae Iorga. A cercetat cu deosebire opera istoricilor ardeleni, a lui Ioan Lupaș, Ioan Moga, cei care l-au precedat la direcțiunea Institutului de Istorie din Cluj, dar a

evocat, cu diferite prilejuri, activitatea istoriografică a multor alți istorici români. A schițat proiectul volumului destinat istoriei istoriografiei românești din cadrul tratatului de *Istorie a României* și în noua reluare a acestuia din ultimele două decenii, de *Istoria românilor*, sinteză de istorie națională în elaborarea căreia s-a implicat atât în anii 1960-1964, cât și după 1990, sinteză istorică ce va trebui să se încheie cu prezentarea evoluției istoriografiei române de la începuturile ei și până astăzi.

Demografia istorică a constituit domeniul căruia i-a consacrat numeroase cercetări întreprinse după 1965. S-a numărat printre istoricii care au așezat domeniul și disciplina ca atare în spațiul istoriografiei române și al învățământului superior de istorie de la noi, creând o adevărată școală în acest sens. Urmare a acestor cercetări era ales ca membru în Comisia Internațională de Demografie Istorică de pe lângă Comitetul Internațional de Științe istorice (CISH), după 1970 implicându-se în coordonarea cercetărilor din acest domeniu la nivel internațional.

Ca director adjunct al Institutului de Istorie din Cluj al Academiei Române (1964-1973) și în calitate de director al acestuia (1974-1990), s-a străduit să asigure funcționalitatea celei mai vechi instituții de cercetare în domeniul istoriei din țară. A contribuit la întărirea sectoarelor de cercetare științifică din domeniul modernisticii și contemporanisticii cu tineri cercetători, asigurând tuturor membrilor Institutului condiții optime pentru activitatea ce o desfășurau în vederea investigării unei problematice fundamentale a istoriei Transilvaniei.

Activitatea la catedra universitară a Profesorului Ștefan Pascu a fost una cu totul remarcabilă. Urmând exemplul marilor săi înaintași, profesori ai Universității clujene din perioada interbelică, precum Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, Silviu Dragomir, profesorul Ștefan Pascu a propus cu mult profesionalism cursuri de istorie medievală și modernă a României, privind cu deosebire Transilvania, asupra căreia investigase în precedentă un bogat material documentar-istoric și elaborase lucrări științifice de referință. Prelegerile sale erau, cel mai adesea, rostite liber, cu voce liniștită, curgătoare, faptele și fenomenele istorice fiind înălțuite în desfășurarea lor firească.

Cursurile ținute de la catedra universitară nu aveau titluri și subtitluri separate – cel puțin acestea nu erau precizate în expunere, materia tratată urmând evoluția din realitățile trecute, asupra cărora se cantonau prelegerile. Aceasta era situația cursurilor generale predate la Universitatea clujeană în anii '60 - '80 ai secolului trecut.

Așa-numitele cursuri speciale, ținute pentru studenții din anii superiori, care urmau deja o specializare, erau cu totul aplicate domeniului căruia aparținea tematica respectivă. Un curs de *Demografie istorică*, precum cel ținut în anii '60 - '80 ai secolului trecut, te introducea în istoriografia și problematica unei noi științe istorice, la care tocmai atunci se racorda și istoriografia română chiar prin cel care îl propunea. Unele dintre acestea se țineau la Direcția din Cluj a Arhivelor Statului, pe material documentar-istoric concret: conscripții și urbarii, registre parohiale, recensăminte ale populației, studenții fiind astfel introduși în tehnica muncii cu izvoarele istorice ale disciplinei.

Profesorul Ștefan Pascu a ilustrat în chip magistral catedra universitară deținută decenii la rând, formând și îndrumând numeroși tineri, care au devenit apoi buni cunoscători ai istoriei și specialiști în câteva domenii semnificative ale ei. Un număr mare de profesori de istorie care îi datorează formația lor și care au activat în învățământul liceal și gimnazial aveau să-i fie recunoscători, în timp, pentru prestația și sfaturile Profesorului lor, ei ducând mai departe misiunea de apostolat în domeniul istoriei, așa cum fuseseră învățați de Magistrul lor.

După anul 1965, când a primit dreptul de a conduce doctoranzi, a îndrumat un număr important de tineri în cadrul doctoraturii, insistând asupra unei pregătiri consistente, a preparării cu profesionalism a tezei de doctorat și publicării ei în editurile care începeau să funcționeze odată cu relativa destindere din România acelor ani.

Prestația științifică și didactică a Istoricului și Profesorului Ștefan Pascu a acoperit o întreagă epocă istorică, dificilă din punctul de vedere al manifestării în aceste domenii, rezultatele ei constituind bunuri câștigate ale Științei Istoriei și Școlii superioare românești.

Nicolae EDROIU

membru corespondent al Academiei Române